

СИТУАТИВНЕ ФОРМУВАННЯ ФРЕЙМУ «УСПІШНА ОСОБИСТІТЬ»: РЕТРОСПЕКТИВНЕ ПІЗНАННЯ

В статтє проводиться анализ факторов, которые влияли на формирование фрейма успеха личности на первых этапах становления украинской нации. Показано, что у украинцев сформировалась уникальная биполярная модель фрейма успеха, в которой невероятным образом были соединены ценности как западной, так и восточной ментальности.

Ключевые слова: общество, культура, ценности, фреймы, успех.

У статті здійснено аналіз факторів, що впливали на формування фрейму успіху особистості на перших етапах становлення української нації. Показано, що в українців сформувалася унікальна біполярна модель фрейму успіху, у якій неймовірним чином були поєднані цінності як західної, так і східної ментальності.

Ключові слова: суспільство, культура, цінності, фрейми, успіх.

The article analyzes the factors that influenced the formation of the individual frame of success in the early stages of formation of the Ukrainian nation. It is shown that the Ukrainians formed a unique bipolar frame model of success, which in an incredible way were connected values of both western and eastern mentality.

The keywords: society, culture, values, frames, success.

Зі зміною історичних епох поступово змінюються економічні, політичні та соціальні умови життєдіяльності людей, їхні культура й ментальність, а отже, – фрейми, що регулюють повсякденні практики. Проте деякі фрейми зберігаються протягом століть, забезпечуючи стійкість традиційних норм і цінностей народу. У зв'язку з цим для адекватного розуміння процесів фреймування успіху людини в сучасних умовах великого значення набуває ретроспективне пізнання: аналіз цінностей і способів соціально-економічних взаємодій українців, що визначали практики досягнення успіху в період, який називають традиційним суспільством. Ураховуючи специфічність і складність становлення української нації, у межах пропонованого дослідження ми будемо розглядати цей період історії нашого народу досить широко: від стародавніх часів аж до початку ХХ ст., коли на території майбутньої української держави починають розвиватися капіталістичні відносини.

Серед учених, які одними з перших почали вивчати цінності та ментальність українського народу й чий твори вважають класичними, можна назвати М. Бердяєва, М. Костомарова, М. Грушевського, В. Липинського, І. Данилевського. Не втрачає своєї актуальності вказана проблема й сьогодні. В останні роки з'явилося чимало праць, у яких аналізуються різні аспекти сутності й динаміки становлення ціннісних пріоритетів українців [2; 3; 8; 9]. Досить активно вчені вивчають і проблему успіху людини [1; 5; 6; 7; 10]. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання виникнення й розповсюдження цінностей життєдіяльності людини,

сформованих у фрейми, на формування моделі успіху особистості й досі залишається недостатньо вивченим. У зв'язку з цим метою пропонованої статті є аналіз об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливали на формування фрейму «успішна особистість» українців у додержавний період нашої історії.

Аналізуючи проблему цінностей, сформованих у фрейми, перш за все слід зазначити, що в процесі розвитку соціально-економічних відносин одні цінності швидко сприймаються й легко адаптуються, а інші – відчужуються людьми. Значною мірою цей процес залежить від історично сформованих ментальних особливостей народу, що утворюють певну матрицю навколо ядра його культури. Це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, сукупність базових фреймів, які детермінують спрямованість людини мислити й діяти певним чином. Якраз ці фрейми зберігають соціокультурний код народу, який можна назвати фреймом соціальної групи чи людини як її представника й тим вирізняють її з-поміж інших спільностей, соціальних груп і народів.

Що стосується глибинних основ ментальності українського народу, то вони формувалися під впливом складних історичних обставин, і суперечки про те, із якого часу починати відлік української історії, безкінечні. Із наукових досліджень відомо, що племена й народи, які заклали підвалини української нації, не перешкоджали проникненню чужої крові й культури. «Своїм» вважався будь-хто, якщо він погоджувався поважати громаду та звичаї, брати участь у військовому й економічному житті.

Більшою мірою українці займалися хліборобством, були дуже щирі й гостинні, прагнули до самопізнання. В умовах общинних відносин, що ґрунтувалися на безпосередньому взаємному контролі за поведінкою кожної людини, зрівняльному розподілі обмежених матеріальних благ, велику роль відігравали цінності колективізму та взаємної підтримки. Тому колективний успіх був незрівнянно вагомим за успіх індивідуальний. Останній просто розчинявся в першому, оскільки рід, родина були основою життєдіяльності людини. Що стосується соціального успіху, то він у свідомості українця в цей час розглядався як доля, яка визначається вищими силами і спрямовує життя людини за допомогою випадку. При цьому вищі сили будуть на боці людини, якщо вона додержується традицій і тим зберігає стабільність і повторюваність усіх соціальних відносин. Такі повсякденні практики сприяли збереженню унікальної української ідентичності, культури, але обмежували потенціал кожного члена громади, його активність, самостійність, прагнення досягти індивідуального успіху. Громада, колективні норми й цінності домінують у цей період у свідомості людини, оскільки саме це домінування є умовою виживання як окремої особистості, так і громади в цілому. Але в той же час, уже на ранніх етапах становлення української нації в її ментальності й цінностях спостерігалася певна суперечність. З одного боку, українці жили громадою, бо вижити поодиночці було майже неможливо, однак з іншого – вони завжди прагнули до усамітнення й не бажали жити великими родинами. Тобто існувала дихотомічність ціннісного ядра культури, що проявлялося в одночасній орієнтації як на цінності колективізму, так і індивідуалізму.

У період козацтва у свідомості українців ще більшого значення набувають

патріотизм, релігійність, мужність, шляхетність, великодушність, працелюбність та охайність. Посилюється розумінням цінності волі й незалежності. Ці риси закріпилися на генетичному рівні, вплинули на формування всієї української нації, її цінностей і ментальності. Навколо козацтва, яке стало своєрідним соціальним ідеалом, гуртувалися інші верстви й групи українського суспільства, бо козаки втілювали народну мрію про честь і волю. Фактично козацтво стає суб'єктом фреймування свідомості українців, але здійснюється цей процес ситуативно й нецілеспрямовано. Люди ставилися з глибокою повагою й любов'ю до запорожців, які виростали в їх очах до символу людської честі й національної гідності. Великий внесок зробило козацтво в розвиток культури й духовності українського народу. Серед козаків формувалася любов до знання й книжки, повага до освічених людей, що сприяло розвитку освіти. «Серед українців розвивався духовний аристократизм, почуття честі, гідності, самоповаги», – відзначає П. І. Лавров [10, с. 236].

Очевидно, що Запорозька Січ, із її свободою, демократією й повагою до кожної людини, надавала українцям певний шанс для створення вільної, самостійної держави. Але, крім того, що царський уряд нещадно знищував козаків, які були носіями альтернативних фреймів і альтернативного шляху розвитку суспільства, існували й інші, об'єктивні й суб'єктивні причини того, що рух запорожців не закінчився перемогою. Річ у тім, що значний вплив на ментальність українського народу мала багатовікова відсутність власної держави, а також розташування українських земель між Заходом і Сходом, між різними державно-політичними й культурними полюсами. Тому для українців характерним стає сполучення в їхньому світогляді елементів як західної (раціоналізм та індивідуалізм), так і східної (пасивність, споглядальність, спрямованість на духовні цінності) ментальності. У кінцевому підсумку це призвело до формування унікальної біполярної моделі фрейму успіху людини, у якій поєднувалися пасивно-споглядальний і прагматично-індивідуалістичний типи ставлення до життя. У політичній сфері це проявлялося, з одного боку, у бунтарстві, боротьбі за національну ідентичність і державну самостійність України, а з другого – в егоцентризмі, байдужості як до власної долі, так і до долі держави.

Тривала відсутність в українського народу власної держави також відбилася на перебільшенні зовнішніх, об'єктивних чинників у житті людини, у покладанні на них провини за свої біди й невдачі. Саме з цього коріння проростають такі ментальні характеристики нашого народу, як примирення з негативними соціально-економічними й політичними явищами, терплячість, відсутність амбіцій у досягненні індивідуального успіху, і навіть більше – бажання позбавитися особистої відповідальності.

Ураховуючи всі ці впливи, можна стверджувати, що ментальність народу, який тривалий час не мав власної державності й перебував у неволі, серйозно деформується, а ядро культури – «розмивається». На глибокому рівні психіки продовжують функціонувати попередні ментальні риси і фрейми соціальної взаємодії, але на них починають нашаровуватися засвоєні за час перебування в умовах неволі нові фрейми соціальних настанов. В українців ще більше розвивається консерватизм, який доповнюється комплексом меншовартості. Люди з такою системою цінностей не

прагнуть до індивідуального успіху, оскільки неспроможні самотійно формувати вагомі цілі й недостатньо впевнені в собі, щоб їх досягати.

Досить важким випробуванням для волелюбних українців стало кріпацтво. Примусово працюючи на поміщика, селянин прагнув витратити якомога менше сил, своєї енергії, і таке ставлення до праці з часом закріпилося в підсвідомості, стало стійким фреймом. О. Демків і Л. Кондратик вважають, що «з часом таке відношення до праці відбилося на всьому укладі життя, яке характеризувалося безініціативністю, байдужістю до праці і службової кар'єри, прагненням до неробства і споглядальності, перебуванням у стані тілесної і розумової розслабленості» [3, с. 12].

Що стосується змін у ментальності українців в умовах початку капіталістичної трансформації (від другої половини ХІХ до початку ХХ ст.), то і в цей період визначальний вплив на формування фрейму успіху здійснював той факт, що, як і в попередні часи, більшість нації становило селянство, ядро культури якого складали колективізм і традиціоналізм. Незважаючи на певні процеси модернізації, життєдіяльність хліборобів тривала до певної міри осторонь від капіталістичних трансформацій в економічній і соціальній сферах. До цього часу українці вже були позбавлені хоча й незначної, але все-таки волі, яку мали у ХVІІІ ст. Постійне погіршення економічного становища, зумовлене значним зменшенням земельних наділів, недородами й голодуваннями, мало своїм наслідком не пошук нових можливостей для досягнення індивідуального успіху, а, навпаки, сприяло закріпленню традиційних ментальних рис, сформованих у попередні епохи.

З цього часу життєдіяльність кількох поколінь українців тривала ніби поза загальносупільними тенденціями – модернізацією економіки й соціальної сфери, реформування політико-правової системи тощо. Хоча нові суспільні тенденції так чи інакше впливали на життєдіяльність людей, вони відбивалися на світогляді хліборобів лише побіжно. Селяни слабо розуміли сутність капіталістичних нововведень, але й утримуватися на традиційних позиціях їм було дедалі важче. Тому багато з того, що доводилося робити українському селянину, мало вимушений характер, а отже – не призводило до життєвого успіху людини. До підприємництва не були схильні навіть заможні господарі. Тому торгівля, посередницька діяльність практично не приживалися на ґрунті української ментальності й уже аж ніяк не були пов'язані з досягненням успіху людиною. Навіть навпаки – усе, що не було пов'язано з особистою фізичною працею на землі, українці найчастіше ототожнювали з дармоїдством. Сім'я залишається окремою господарською й суспільною ланкою, а для самого селянина – визначальною сферою буття. У господарюванні, побуті й інших повсякденних практиках українці продовжували дотримуватися попередніх традицій. Протидія всьому новому була настільки сильною, що навіть цілеспрямована русифікація виявилася неспроможною кардинальним чином змінити фрейми українців, змінити основу – ядро їхньої культури. Потенціалу всього російського суспільства не вистачило, щоб повністю асимілювати український народ, позбавити його етнокультурної ідентичності.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в період існування на території майбутньої української держави традиційного суспільства, фреймування успіху людини здійснювалася поступово й ситуативно, під

впливом багатьох, часто протилежних факторів.

У результаті впливу складного комплексу геополітичних і соціальних передумов, серед яких слід виділити вікову звичку українців жити громадою й працювати на землі, а також відсутність своєї державності й довготривале входження території сучасної України до складу інших держав, зумовили формування унікальної біполярної моделі фрейму успіху людини, яка ґрунтувалася на сполученні у світогляді українців фреймів західної і східної ментальності. У найбільш загальному вигляді фрейм успішної людини виглядав таким чином: добросердечна й добропорядна, готова до самопожертви релігійна людина, яка визнає перевагу духовних цінностей над матеріальними, а колективних – над індивідуальними. У той же час, певного розповсюдження отримує й індивідуалізм, який, однак, був спрямований на духовне й соціальне усамітнення, а не на виділення людини із групи.

Література:

1. *Бевзенко Л.* Зміст життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст / Л. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 34–51.
2. *Головаха Є.* Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки / Є. Головаха // Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін ; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Либідь, 2002. – 543 с.
3. *Демків О.* Экономическая мораль украинского общества в общеевропейском и внутрирегиональном измерении / О. Демків, Л. Кондратик // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 4. – С. 5–34.
4. *Лавров П. І.* Історія південно-східної України / П. І Лавров. – К. : Либідь, 1996. – 578 с.
5. *Маркозова О. О.* Співвідношення індивідуального і колективного успіху людини в умовах радянської реальності / О. О. Маркозова // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія «Соціологічні науки». – Х., 2013. – Т. 16, № 1. – С. 5–13.
6. *Маркозова О. О.* Механізм мотивації досягнення життєвого успіху людини / О. О. Маркозова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – 2014. – №2 (21). – С. 214–221.
7. *Маркозова О. О.* Зміна уявлень людей про успіх як наслідок ідеологічних впливів постмодернізму / О. О. Маркозова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – 2013. – № 5 (19). – С. 338–345.
8. *Панина Н. В.* Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії і антисемітизму в сучасній Україні / Н. В. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26–45.
9. *Ручка А.* Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України / А. Ручка // Українське суспільство 1994–2001. Моніторинг соціальних змін. – К. : Либідь, 2002. – С. 414–426.
10. *Супоницкая И. М.* Успех и удача: отношение к труду в американском и российском обществе / И. М. Супоницкая // Вопросы философии. – 2003. – №5. – С. 44–56.

Надійшла до редакції 26.10.2015. Розглянута на редколегії 24.11.2015

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор кафедри філософії і політології Харківського національного автомобільно-дорожного університету Чаплигін О.К.

Кандидат філологічних наук, доцент, завідувача кафедрою українознавства Харківського національного автомобільно-дорожного університету Нікуліна Н.В.